

Key words: *associative-terminal motivation, metaphor, analogy techniques, structural-metaphoric motivation, diffusive metaphoric motivation, gestalt motivation, fish name.*

УДК 811.161.2'371

Г. А. Ярмоленко

ПРЕДИКАТНО-АРГУМЕНТНА МОТИВАЦІЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено когнітивно-ономасіологічний механізм предикатно-аргументної мотивації девербативів-прикметників сучасної української мови. Предметом вивчення є мотиваційний зв'язок ономасіологічної структури й семантики номінативом із фрагментом знань про позначуване. Ономасіологічну структуру розглянуто як таку, що обов'язково містить ономасіологічну ознаку (мотиватор-предикат, його конкретну семантику) й ономасіологічний базис, який категоризує дериват як прикметник і є показником його семантичного розряду, факультативно – зв'язок ознаки й базису з редукованими компонентами мотиваційної бази в пропозиції, конотативні характеристики та можливість вторинного позначення.

Для когнітивно-ономасіологічного аналізу дериватів використано модель ментально-психонетичного комплексу, ядром якого є диктум пропозиції, що корелює з асоціативно-термінальною частиною, модусом та психічними функціями.

Аналіз предикатно-аргументної мотивації значного масиву віддієслівних прикметників дає підстави стверджувати, що ці деривати – позначення різних аргументів пропозиції, найчастіше квалітатива й фінітива. Їхніми мотиваторами є предикати фізичної, інтелектуальної, психічної та ін. діяльності.

Ключові слова: *аргумент, когнітивно-ономасіологічний аналіз, мотивація, ономасіологічна структура, ономасіологічна ознака, ономасіологічний базис, предикат.*

Постановка проблеми. Від початку XXI століття у вітчизняній лінгвістиці з'явилося чимало праць, у яких мотивацію номінативних одиниць проаналізовано в когнітивно-ономасіологічному аспекті. Теоретичним підґрунтям досліджень слугувала концепція, розроблена професором О. О. Селівановою в монографії «Когнітивна ономасіологія». Згідно з цією концепцією, мотивація – «наскрізна для моделі породження номінативом психоментальна операція, результатом якої є семантично-ономасіологічна залежність мовних знаків на ґрунті складної системи конекцій концептів людської свідомості» [7, с. 158].

Метою мотивації, на думку дослідниці, є представлення в ономасіологічній структурі вербалізованого елемента фреймової когнітивної моделі, обраного номінатором, що відображає інтеріоризацію позначуваного, його асоціативно-образне, метафоричне сприйняття [7, с. 158]. Таке розуміння поняття «мотивація» близьке до його трактування в психології, оскільки вибір ономасіологічної структури через мотивацію відображає наміри й мету номінаторів. Когнітивно-ономасіологічний аналіз мотиваційного процесу повертає нас до філософського підґрунтя вивчення номінації, тобто до самого психоментального механізму вибору знака для певного денотата.

Однією з проблем аналізу мотивації донедавна було встановлення її різновидів. Численні класифікації відображали семантико-словотвірний аспект проблеми мотивації. Застосування когнітивно-ономасіологічного підходу до вирішення цієї проблеми уможливило твердження: при виділенні типів мотивації доцільно враховувати концептуальне місце мотиватора в ментально-психонетичному комплексі об'єкта, що іменується. Залежно від статусу фрагмента структури знань про позначуване виокремлено пропозиційну, асоціативну, модусну, змішану, концептуально-інтеграційну мотивацію [8, с. 160].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незаперечною заслугою О. О. Селіванової є те, що дослідниця вперше розробила й апробувала методику когнітивно-ономасіологічного аналізу. Науковці Черкаської когнітивно-ономасіологічної школи успішно застосували цю методику під час дослідження мотивації різних номінативних і лексичних класів деяких слов'янських, германських і романських мов.

Зокрема, дисертаційне дослідження О. В. Коновалою присвячене комплексному вивченню англійських номенклатурних назв комах. Дослідниця схарактеризувала різновиди пропозиційно-диктумного й асоціативно-термінального типів мотивації, механізм модусної мотивації

ентомонімів, з'ясувала способи поєднання різних за когнітивним статусом мотиваторів у змішано мотивованих англійських номенклатурних назвах комах [3].

Н. С. Рибалка встановила лінгвокогнітивне підґрунтя механізму творення одиниць однієї з найбільш функціонально навантажених у науковій картині світу терміносистеми – номенклатури ссавців [6].

Раніше реконструкцію мотиваційних процесів через когнітивно-ономасіологічний аналіз здійснили І. М. Литвин (російські відесубстантивні прислівники) [5], В. В. Калько (українські назви лікарських рослин) [2], Г. В. Кочерга (українські відіменникові дієслова) [4] та ін.

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження.

На сьогодні в когнітивно-ономасіологічному аспекті ґрунтовно проаналізовано типи й різновиди мотивації українських фітонімів, відіменникових дієслів, віддієслівних іменників тощо, проте пропозиційно-диктумна мотивація девербативів-прикметників, зокрема предикатно-аргументний її різновид, не була об'єктом спеціального дослідження.

Мета статті – схарактеризувати механізм предикатно-аргументної мотивації віддієслівних прикметників сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення українських девербативів-прикметників потребує двовекторного підходу: від ономасіологічної структури найменування до структури репрезентації знань про позначуване й навпаки. Така інтегративна двовекторність є головним принципом когнітивно-ономасіологічного аналізу, що складається з двох етапів: інтерпретації ономасіологічної структури та моделювання відповідної концептуальної структури знань про позначене, із якої обрано мотиватор. Інтерпретація ономасіологічної структури передбачає встановлення ономасіологічної ознаки (мотиватора), ономасіологічного базису, що репрезентує граматичний статус слова та його словотвірну модель, зв'язку ознаки й базису з імплікованими компонентами мотиваційної бази, конотативних, акцентологічних характеристик і можливостей вторинного позначення.

На другому етапі моделюють структуру знань про денотат – ментально-психонетичний комплекс, який «інтегрує пропозиційну (істинну) інформацію з асоціативно-метафоричною, що формується через переінтеграцію знань у термінах інших предметних сфер на підставі мисленнєвої аналогії, синестезії, образного сприйняття об'єкта. Компонентами ментально-психонетичного комплексу є також модус як оцінний складник інформаційної структури, концептуальний план, що контролює відповідність умовам використання знань в актах номінації та комунікації» [9, с. 322].

В ономасіологічній структурі найменувань можуть бути відображені як слоти – елементи пропозиції, так і термінали – елементи асоціативної частини комплексу. У масиві віддієслівних прикметників сучасної української літературної мови одним із найбільш поширених типів мотивації є пропозиційно-диктумний, що ґрунтується на достовірній інформації про властивості об'єкта найменування, яка зафіксована в прямих значеннях мотиваторів. Пропозиційно диктумний тип мотивації не є однорідним. Залежно від вибору того чи іншого слотового рівня його поділяють на декілька різновидів, а саме: гіперонімічний, гіпонімічний, категорійний, предикатно-аргументний [7, с. 163]. Останній позначений вибором мотиваторів, що корелюють із різноманітними компонентами предикатно-аргументних структур.

При формуванні девербативів-прикметників найчастіше висвітлюються зв'язки між предикатом і фінитивом або предикатом і квалітативом. Тип конекцій предикатів із іншими слотами диктуму визначений передусім внутрішньою когнітивною диференціацією самих предикатів, відображеною в їхній семантиці [7, с. 135]. З огляду на це, аналіз предикатно-аргументного різновиду мотивації передбачає не лише урахування семантичної класифікації предикатів-мотиваторів, а й розмежування аргументних позицій мотивованих.

Звичайно функцію предикатів виконують дієслова. У сучасній лінгвістиці представлені різні семантичні класифікації вербативів. Найбільш прийнятною для когнітивно-ономасіологічного аналізу мотивації віддієслівних прикметників, на нашу думку, є функціонально-ономасіологічна типологія, запропонована Ф. С. Бацевичем. Вона найбільш «когнітивна», оскільки предикати розглянуто в первісному значенні – у співвідношенні з аргументними місцями [7, с. 135–136].

У сфері агентивних відношень, репрезентованих дієсловами, Ф. С. Бацевич розрізняє предикати фізичної діяльності, зокрема трудової, специфічної фізичної дії, характерних занять, фізіологічних дій і процесів; інтелектуальної діяльності (мисленнєвої, мовленнєвої); психічної; предикати, що означають соціальну діяльність: а) соціальні дії та процеси; б) соціальні / міжособистісні, міждержавні і т. ін. відношення; в) поведінку.

У сфері неагентивних – предикати виявлення (буття, існування, відношення, стану, властивості, причинності, впливу, прояву життя); функціонування; перебігу; перебування [1, с. 118–125]. Окрім того, дослідник зауважує, що між виокремленими типами дієслівних предикатів існують регулярні смислові зв'язки.

Прикметники сучасної української мови, мотивовані предикатами, є позначеннями певних аргументів пропозиції, зокрема фінитива – показника мети, призначення дії. Ономасіологічний базис таких похідних може бути представлений дієсловами зі значенням трудової діяльності: *вибивальний* – «Признач. для вибивання» (1, с. 86), *відвальний* – «Признач. для відвалювання» (1, с. 124), *заклепувальний* – «Признач. для заклепування» (1, с. 301), *пральний* – «Признач. для прання» (1, с. 918). Функцію ономасіологічної ознаки звичайно виконує суфікс *-льн*. Слід зазначити, що мотиватори віддієслівних прикметників часто є похідними словами, створюючи сталі конекції в диктумі. Наприклад, у лексемах *бурильний* – «Признач. для буріння» (1, с. 102), *свердлувальний* – «Признач. для свердлування» (1, с. 1106) висвітлюються конекції між фінитивом, предикатом й інструментивом, у дериватах *клеймувальний* – «Признач. для клеймування» (1, с. 432), *брикетувальний* – «Який використовується, признач. для брикетування» (1, с. 97) – зв'язки між фінитивом, предикатом й об'єктом.

Предикатно-аргументний різновид мотивації низки девербативів-прикметників репрезентований активацією дієслів зі значенням специфічних фізичних дій, характерних занять: *вимірювальний* – «Признач. для вимірювання чого-небудь» (1, с. 101), *випробний* – «Признач. для випробування чого-небудь» (1, с. 106), *кип'ятильний* – «Признач. для кип'ятіння» (1, с. 426) та ін.

Як бачимо, вибір мотиватора ономасіологічної структури найменувань може супроводжувати одночасне погашення інших компонентів мотиваційної бази. У когнітивній ономасіології «явище редукування деяких елементів мотиваційної конструкції в процесі означення референта чи поняття» названо ономасіологічною імплікацією [7, с. 150]. Її, на думку О. О. Селіванової, забезпечують кілька факторів, а саме: валентісний, смислове навантаження ономасіологічного базису чи формантів попередніх ступенів деривації, семантичне стягнення в мотиваційних основах певних слотових конекцій, генералізація одного зі слотів концепту, контекстне забезпечення декодування номінатемами» [7, с. 152].

Імплікація, «зумовлена психолінгвістично й семіотично основною властивістю мови редукувати в знаковій формі значні шари інформації людського досвіду, пам'яті, тобто тенденцією до економії», часто є складником номінативного акту [7, с. 152]. Наприклад, у процесі формування ономасіологічної структури похідного *заготівельний* із мотиваційної бази «Признач. для заготівлі чого-небудь» (1, с. 292) обрано експліцитний мотиватор-предикат *заготовляти*, редукованим компонентом є об'єкт. В ономасіологічній структурі віддієслівного прикметника *відвідний* – «Який служить для відведення чого-небудь» (1, с. 125) імпліцитно представлений не лише об'єкт, а й локатив.

У структурі диктуму предикат, репрезентований дієсловами будь-якої семантичної групи, може корелювати зі слотовою позицією якості:

1) квалітатив-предикат, що означає трудову діяльність: *будівний* – «Стос. до будування» (1, с. 65);

2) квалітатив-предикат зі значенням специфічних фізичних дій і процесів, характерних занять: *витверезний* – «Який витверезує» (1, с. 115); *викривальний* – «Який викриває кого-, що-небудь, містячи в собі певні докази, факти і т. ін.» (1, с. 98);

3) квалітатив-предикат зі значенням фізіологічних дій і процесів: *задріманний* – «Який перебуває у стані дрімоти, заспаний» (1, с. 296), *задиханий* – «Який задихався від швидкого бігу, втоми, хвилювання і т. ін.» (1, с. 295);

4) квалітатив-предикат, який означає мисленнєву діяльність: *вигадливий* – «Здатний вигадувати, винаходити; швидкий на вигадку, винахідливий» (1, с. 90), *метикований* – «Який добре метикує; кмітливий, тямущий» (1, с. 522);

5) квалітатив-предикат зі значенням мовленнєвої діяльності: *брехливий* – «Який завжди говорить неправду, схильний брехати» (1, с. 62), *галасливий* – «Який галасує» (1, с. 171);

6) квалітатив-предикат, що означає психічну діяльність: *журливий* – «Який тужить, сумує, журиться; сумний, зажурений, печальний» (1, с. 278), *полохливий* – «Який легко полохається» (1, с. 852);

7) квалітатив-предикат, що означає соціальні відношення: *керівний* – «Який здійснює керівництво» (1, с. 424), *клопітливий* – «Який постійно клопочеться, проявляє турботу, схильний до клопотання» (1, с. 434);

8) квалітатив-предикат зі значенням поведінки: *бунтівливий* – «Схильний до бунту, бунтарства» (1, с. 67), *набридливий* – «Який набридає» (1, с. 550);

9) квалітатив-предикат зі сфери неагентивних відношень: *кипучий* – «Який піниться, кипить» (1, с. 426), *клекітливий* – «Який клекоче» (1, с. 432).

Слід зазначити, що ономасіологічна структура девербативів-прикметників, крім імплікованих компонентів, може містити конотативні характеристики. Конотація мотиватів зумовлена конотацією мотиваторів-предикатів на позначення мовленнєвої діяльності та поведінки: *зайдливий, бундючний, чванливий, крикливий* тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, механізм утворення значного масиву прикметників сучасної української мови є вербальним і граматиалізованим позначенням квалітативної чи фінитивної позиції концепту на підставі вибору предикатного складника пропозиції. Відповідно до цього ономасіологічна структура похідних обов'язково містить ономасіологічний базис (найчастіше суфікси *-лив, -альн, -ильн, -н*), який категоризує дериват як прикметник і є показником його семантичного розряду, ономасіологічну ознаку – мотиватор-предикат, його конкретну семантику (предикати фізичної, інтелектуальної, соціальної та ін. діяльності); факультативно – зв'язок ознаки й базису з імплікованими компонентами мотиваційної бази в пропозиції, конотативні характеристики та можливість вторинного позначення.

Подальше вивчення предикатно-аргументної мотивації різних груп номінативних одиниць перспективне, оскільки уможливує виявлення універсального механізму формування різних ономасіологічних категорій.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Свит, 1997. – 392 с.
2. Калько В. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз лікарських рослин в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Калько. – Одеса, 2003. – 20 с.
3. Коновалова О. В. Мотивація англійських ентонімів у когнітивно-ономасіологічному висвітленні : дис. на здобуття вчен. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Коновалова. – Черкаси, 2009. – 194 с.
4. Кочерга Г. В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові (когнітивно-ономасіологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Кочерга. – Одеса, 2003. – 20 с.
5. Литвин І. М. Мотивація російських відсубстантивних прислівників у когнітивно-ономасіологічному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / І. М. Литвин. – К., 2002. – 20 с.
6. Рибалка Н. С. Мотивація номклатурних назв ссавців у сучасній англійській мові : дис. на здобуття вчен. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. С. Рибалка. – Черкаси, 2010. – 187 с.
7. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Одержано редакцією 21.01.15

Прийнято до публікації 04.02.15

Г. А. Ярмоленко

Предикатно-аргументная мотивация отглагольных прилагательных современного украинского языка

В статье исследован когнитивно-ономасиологический механизм предикатно-аргументной мотивации девербативов-прилагательных современного украинского языка. Предметом изучения послужила мотивационная связь ономасиологической структуры и семантики номинатива с фрагментом знаний об обозначаемом. Ономасиологическая структура обязательно включает ономасиологический признак (мотиватор-предикат, его конкретную семантику) и ономасиологический базис, который категоризирует дериват как прилагательное и служит показателем его семантического разряда, факультативно – связь признака и базиса с редуцированными компонентами мотивационной базы в пропозиции, конотативные характеристики, а также возможность вторичного обозначения.

Для когнитивно-ономасіологічного аналізу використана модель ментально-психонетического комплексу, ядром якого є диктум пропозиції, котрий корелює з асоціативно-термінальною частиною, модусом і психічними функціями.

Аналіз предикатно-аргументної мотивації значительного масива отглагольних прилагательних дає можливість утвердити, що ці деривати – означення різних аргументів пропозиції, чаще всего квалітатива і фінитива. Їх мотиваторами виступають предикати фізическої, інтелектуальної, психіческої і др. діяльності.

Ключевые слова: аргумент, когнитивно-ономасіологічний аналіз, мотивація, ономасіологіческа структура, ономасіологіческий признак, ономасіологіческий базис, предикат.

G. A. Yarmolenko

Predicate-Argument motivation verbal adjectives of modern Ukrainian language

The article studied cognitive onomasiological mechanism of argument predicate-motivation deverbativov-adjectives modern Ukrainian language. The subject of the study was the relationship onomasiological motivational structure and semantics of nominative with a fragment of knowledge about the labeling. Onomasiological structure must include onomasiological sign (motivator-predicate, its specific semantics) and onomasiological basis, which categorizes derivative as an adjective and an indicator of its semantic category, optional-communication feature and a reduction of the basis components of motivational base proposition konotativnye characteristics, as well as the possibility of secondary notation.

For cognitive onomasiological analysis model is used mental-psychonetic complex, the core of which is the dictum of the proposition, buyout correlated with associative-terminal part, and mode of mental functions.

Analysis of argument-predicate motivating a significant array of verbal adjectives allows us to assert that these derivatives-mean different arguments proposition, often kвалітатива and finitiva. Their motivators are the predicates of physical, intellectual, mental, and others. Activities.

Key words: argument, cognitive onomasiological analysis, motivation, onomasiological structure onomasiological sign onomasiological basis predicate.

УДК 811.111'373.22

О. В. Коновалова

МОТИВАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЕНТОМОНІМІВ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ *Adj+N*

У статті досліджено особливості мотивації англійських складених номенклатурних назв комах синтаксичної моделі *Adj+N*. Предметом аналізу слугували мотиваційні відношення ономасіологічної структури англійських ентомонімів, їхньої семантики із фрагментом знань про позначене.

Основним методом дослідження є розроблений О.О. Селівановою когнітивно-ономасіологічний аналіз, який передбачає два етапи – інтерпретацію ономасіологічної структури англійських ентомонімів і моделювання фрагмента знань про комаху. Така методика дала змогу встановити закономірності сприймання й номінації особливого мікросвіту комах англійськими ентомологами.

Найменування комах синтаксичної моделі *Adj+N* поширені в англійській терміносистемі. Ядро такої структури представлено здебільшого простим або похідним іменником на позначення таксону комах, який визначає належність ентомона до певної категорійної ієрархії. Ад'єктивний компонент структури *Adj+N* визначається валентністю субстантива й переважно виражений простим (похідним) прикметником, що корелює із квалітативом, локативом, корелятивом та квантитативом. Синтаксична модель *Adj+N* англійських ентомонімів на структурному рівні може ускладнюватися за рахунок ад'єктивного або субстантивного елементів, які присднуються до прикметника.

Ключові слова: ентомонім, номенклатура, когнітивно-ономасіологічний аналіз, ономасіологічна структура, пропозиція, ядро синтаксичної структури.

Постановка проблеми. Дослідження когнітивного механізму створення терміносистем становить особливий інтерес для лінгвістів, оскільки саме в термінологічній лексиці відображено наукову картину світу. Будь-яка терміносистема є складним ієрархічним утворенням зі слів та словосполук, які виконують функції термінів – елементів терміносистеми [3, с. 128–129]. У когнітивному аспекті ентомологічна терміносистема для людини становить мікросвіт, практично не актуалізований у наївній картині світу, а для науковців – це репрезентативна мережа диференціацій.